Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

ISSN 2277-5730

AJANTA

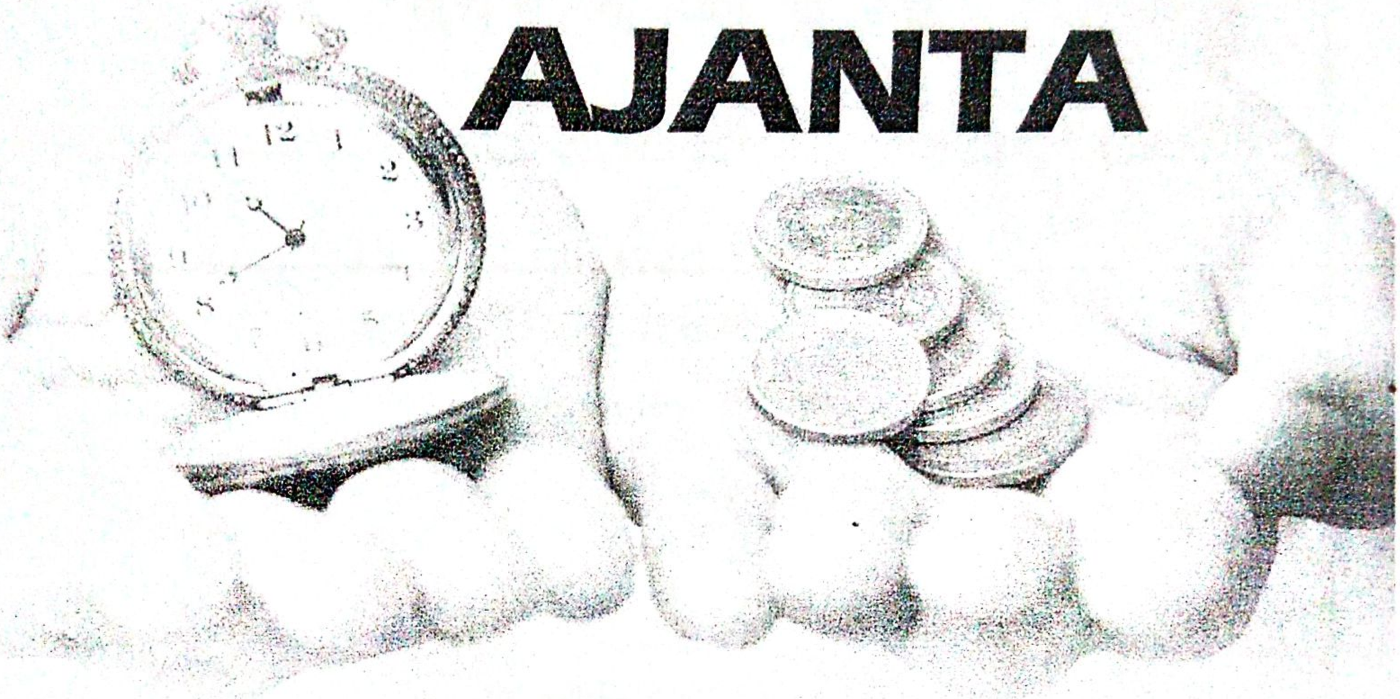

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - II

IMPACT FACTOR
/ INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

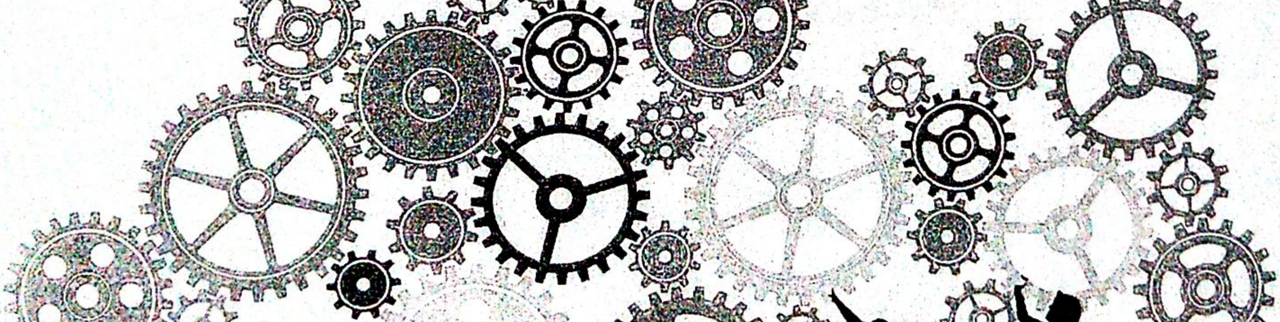

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I Marathi Part - II January - March - 2019

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२६	आधुनिक काळातील संगीत शिक्षण **सहा. प्रा. सुशील अ. वावरकर**	१०८-११०
२७	शास्त्रीय संगीतात उपशास्त्रीय प्रकारांमध्ये ठुमरीचे महत्व **विद्या उत्तमराव धोटे (बोंडे)**	१११-११५
२८	आधुनिक काळात संगीत शिक्षण **सौ. अरूणा च. हरले**	११६-११९
२९	माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक पाठ्य पुस्तकातील संस्कृत विषयाच्या सुभाषितातील नैतिक शिक्षण **सौ. कांचन आनंद रानडे**	१२०-१२५
३०	शास्त्रीय संगीतात उपशास्त्रीय संगीत प्रकार म्हणून ठुमरीचे महत्व **प्रा. राहुल एम. भोरे**	१२६-१२८
३१	संगीताची लोकप्रियता **कु. वैशाली विजय सरोदे (वाटकर)**	१२९-१३१
३२	शान्तीमन्त्रातील सामाजिकता (ईशादि नौ उपनिषदाच्या आधारे) **प्रा. मंजुश्री श्रीपाद नेव्हल**	१३२-१४१
३३	भारतीय व विदेशी खेळांच्या प्रचार व प्रसाराकरिता महाराष्ट्र राज्यातील वृत्तपत्रांमध्ये दिल्या जाणाऱ्या स्थानांचे तुलनात्मक अध्ययन **प्रा. डॉ. अजय श्री. बोंडे**	१४२-१४७
३४	ठुमरी गीत प्रकाराचे कलात्मक व शैक्षणिक दृष्टीने अध्ययन **डॉ. मुक्ता पं. महल्ले (धांडे)**	१४८१५०
३५	सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेतील अनुत्पादक मालमत्ता एक समस्या **प्रा. एन. ए. पिस्तुलकर** **प्रा. यु. डी. चव्हाण**	१५१-१५४
३६	भारतीय संगीतातील आवाज साधनेची आवश्यकता **डॉ. राजेश उमाळे**	१५५-१५७
३७	मराठी साहित्यातील स्त्रीवादी **प्रा. डॉ. सुचिता एस. ढेरे**	१५८-१६०

२६. आधुनिक काळातील संगीत शिक्षण

सहा. प्रा. सुशील अ. वावरकर
संगीत विभाग श्री. गणेश कला महाविद्यालय, शिवणी-कुंभारी, ता. जि. अकोला.

ललीत कलेचा मुख्य उद्देश जीवनात निरपेक्ष आनंद प्राप्त करणे हा आहे. कुठल्याही कलेचा उद्देश फक्त व्यवसाय करून मौलिक सुख मिळविणे हा नसून मानवी जिवन उन्नत करून परमोच्च आनंदाची प्राप्ती करणे हा आहे. आणि हा आनंद सर्व ललीत कलांपेक्षा संगीतातून अधिक प्राप्त होवू शकतो. म्हणून संगीत ही सर्वोच्च कला मानल्या गेली आहे. मानवी मनातील भावना अभिव्यक्त करण्याचे सर्वोत्कृष्ट साधन म्हणजे संगीत होय. भारतीय शास्त्रीय संगीताची परंपरा वैदिककाळापासून मानली जाते. त्याकाळी सामगायन प्रचारात होते. सामगायनातील ऋचांमधून सप्तस्वरांची निर्मीती झाली. वेदकाळापासून आधुनिक काळापर्यंत संगीतामध्ये अनेक परिवर्तन झाले आहे. वेदकाळातील ऋचा प्रबंध नंतर धृपद, ख्याल अशा विविध शैलींमधून अभिजात शास्त्रीय संगीत आजपर्यंत चालत आलेले आहे.

विसाव्या शतकाची सुरवात ही केवळ स्वतंत्र्य भारताच्या क्रांतीचा कालखंडच नसून संगीत कलेच्या दृष्टीनेही महत्वाचा कालखंड आहे. आज संगीताचे क्षेत्र विस्तृत झाले आहे. जनसमान्य संगीत ऐकू, समजू आणि शिकू शकत आहे. पूर्वी संगीत राजेरजवाड्यांच्या छायेत व बंदिस्त होते. लिखित स्वरूपात नव्हते. परंतू आज संगीत मैफील, संगीत सम्मेलन, आकाशवाणी, दुरदर्शन, टेपरेकॉर्डर, सी.डी., कॉम्प्युटर, इंटरनेट, मोबाईल मूळे संगीत हे घराघरात पोहचले आहे. आज संगीतावर अनेक पूस्तके लिहीली गेली आहे. बंदीशींच्या स्वरलिपी, नृत्यातील तोडे, तुकडे, तबला–पखवाज ची कायदे, रेले, गती तयार होत आहे. आणि पुस्तकाच्या स्वरूपात प्रकाशित होत आहे. 40–50 वर्षा पूर्वी घरंदाज कलावंतांची गायकी ऐकणे सर्व सामान्यांसाठी कठीण बाब होती. ती आज आधूनिक उपकरनांमूळे सहज साध्य झाली आहे. आज संगीत शिकणे विद्यालय, महाविद्यालयांमूळे सोपे झाले आहे. 'संगीत' मासिक (हाथरस) आणि 'संगीत कला विहार' (मिरज) सारख्या मासिकांमूळे घरी बसून संगीतातील चालू घडामोडींची माहीती प्राप्त होऊ लागली आहे. अनेक सांगितीक पूस्तक आणि ग्रंथांच्या प्रकाशनामुळे संगीताचा प्रसार, प्रचार अधिक व्यापक झाला आहे. सामान्यांमध्ये संगीताची आवड निर्माण झाली आहे. त्यामूळे श्रोत्यांची संख्याही खूप वाढली आहे. हे सर्व आधूनिक संगीताच्या प्रसारामूळे शक्य झाले आहे. आजही काही बोटावर मोजणारे लोक शास्त्रीय संगीताची घरंजार उस्ताद, गुरू, कलाकारांकडून सिना–ब–सिना तालिम घेत आहेत. परंतू सर्व सामान्य लोक संगीत क्लासेस, विद्यालय, महाविद्यालयातून संगीत शिक्षण घेत आहे. आधूनिक प्रसार माध्यमांमूळे कूठलीही गायकी घराण्यांच्या चाकोरीत राहणे आज कठीण झाले आहे.

संगीतात गुरूशिष्य परंपरेला फार महत्व आहे. पूर्वी हे लिखित स्वरूपात नसल्याने आणि आज सारखी विद्यालये नसल्याने संगीत शिकण्याकरीता गुरूगृही राहून त्यांची सेवा करून त्यांची मर्जी संपादन करून शिष्याने गुरूपुढे बसून ते गातील, सांगतील ते सिना–ब–सिना पध्दतीने आत्मसात करावे लागत असे. गुरू लहरी, रागीट

असले तरी शिष्य आपला मान–अपमान बाजूला ठेऊन गुरूंना खूश ठेऊन संगीत विद्या संपादित करीत असत. परंपरेने ती गायकी जपवीली जात असे. त्या काळी आधुनिक उपकरणे नसल्यामुळे घरबसल्या गायन–वादन ऐकण्याची सोय नव्हती. त्यामुळे गुरू–शिष्य परंपरेला फार महत्व होते. गुरूशिष्य परंपरेतूनच गायकीच्या विभिन्न शैलीतून घराण्यांचा उदय झाला. मूळ पुरूषांच्या म्हणजेच गुरूच्या शहरांचे अथवा प्रदेशाचे नाव त्यांच्या घराण्यांना प्राप्त झाली होती. उदा. ग्वाल्हेर, किराणा, आग्रा, जयपूर, इंदोर, मेवाती, भेंडीबाजार इत्यादी. प्रत्येक घराण्याची एक वेगळी खासियत व सौंदर्य होते. गुरू–शिष्य परंपरेत पूर्वी घराणेशाहीची कठोर बंधने होती. ज्या गुरूकडून शिकायचे त्यांच्याकडून गंडा बांधल्या जायचा व त्या घराण्याच्या नियमांचे कठोरतेने पालन करावे लागायचे. परंतू आज आधुनिक काळात संगीत शिक्षण पध्दतीत मोठे बदल घडत आहेत. विद्यालये आणि विद्यापीठे कोणत्याही घराण्याचा शिक्का लावू शकत नाहीत. आजचा तरूण संगीत साधक संगीताला पूर्णपणे वाहून घेवून साधना करू शकत नाही. कारण संगीत हे पूर्णपणे उपजीवीकेचे साधन होऊ शकेल याची आज खात्री देता येत नाही. म्हणून नोकरी पेशा सांभाळून संगीत साधना करणारा मोठा वर्ग आज निर्माण होत आहे.

आधुनिक काळात प्रसारमाध्यमांच्या विपूलतेमूळे प्रसिध्दी, पैसा झगमगीतपणा याला महत्व प्राप्त झाले आहे. संगीत विषयक विविध मासिकांमधून लिखान, तसेच इंटरनेट सारख्या साधनांमूळे विविध प्रकारचे संगीत तसेच अनेक गायक–वादकांचे कार्यक्रम ऐकणे सहज साध्य झाले आहे. टि.व्ही. मालिकांमधून, Reality Shows मूळे, Indian Ideal, सारेगामाप सारख्या सांगितीक कार्यक्रमांमूळे नवोदित कलाकारांना प्रोत्साहन मिळत आहे. पूर्वीच्या गुरूशिष्य परंपरेची जागा आज संगीत विद्यालयांनी घेतली आहे. अखिल भारतीय गांधर्व महाविद्यालयाच्या शाखा आज ठिकठिकाणी आढळून येतात. त्यातून हजारो विद्यार्थी संगीत विशारद ही पदवी घेवून बाहेर पडत आहे. आज शास्त्रीय संगीताचा प्रचार – प्रसार जरूर झाला आहे परंतू संगीतातील सादरीकरण हा मूळ गाभा हरवून गेला आहे. आज अनेक कानसेन तयार झालेले दिसत आहे. परंतू तानसेन तयार होत नाही ही एक मोठी खंत आहे. कारण आजचा विद्यार्थी त्याचा पूर्ण वेळ संगीत साधनेला देऊ शकत नाही. आज कमी वेळेत सर्वांना कलाकार बनायचे आहे त्यामूळे पूर्वीसारखी संगीत शिकण्याची जिद्द, गोडी गुरूवरील श्रध्दा व निष्ठा आजच्या विद्यार्थ्यांमध्ये पहायला मिळत नाही. विज्ञान व तंत्रज्ञानाने प्रसारमाध्यमात क्रांती घडवून आणल्यामुळे संगीताचे रूप बदलले आहे. पूर्वीचे गायक तीन ते पाच तास मैफील रंगवित परंतू आज ख्याल आटोपशिल झाला आहे. आजच्या गायकांना अर्धा पाऊन तास ख्यालगायन कराची सवय लागली आहे. त्यामूळे मैफीलही आटोपशिर झाली आहे. नविन तंत्रज्ञानामूळे पूर्वी प्रमाणे आवाज कमविण्याची गायकांना आवश्यकता भासत नाही आहे. त्यामूळे आवाजातील वजन भारदस्तपणा कमी झाला आहे. माईकमूळे पातळ आवाजाचे गायकही आपले सादरीकरण आत्मविश्वासाने करू लागले आहे. पाश्चात्य संगीताचा परिणामही भारतीय संगीतावर झाला आहे. त्यांचे एकत्रीत Fussion सारखे प्रयोग आज पहायला मिळत आहे. काही प्रयोग खरच छान होत आहे परंतू पाश्चात्य संगीताचा, त्यांच्या वाद्यवृंदांचा कितपत प्रयोग आपल्या संगीतात करायचा याचा देखील विचार होणे आवश्यक आहे.

आज विज्ञान, मनोविज्ञान आणि आर्युविज्ञान (Medical Science) व्दारा अनेक शारीरिक आणि मानसिक रोगांवर संगीताव्दारे उपचार करण्यात येत आहे. आज संगीत चिकित्सा विज्ञान ही नवीन सांगितीक उपचार पध्दती

सध्या सर्व देशात प्रसार पावत आहे. आज सर्व जगाचे लक्ष भारतीय शास्त्रीय संगीताकडे लागले आहे. आज शास्त्रीय संगीताचा मनोरंजन हाच एकमेव हेतून राहता रोगोपचार, आध्यात्म, योगसाधना हे सुध्दा संगीताव्दारे साध्य झाले आहे. संगीत क्षेत्रात आज अनेक नवनवीन प्रयोग होत आहे. ही निश्चितच भारतीय संगीताच्या विकासाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण बाब आहे.

आजच्या संगीत साधकांचा, नवीन कलावंतांचा कल अधिकांश सुगमसंगीताकडे आहे. कमी वेळेत त्यांना प्रसिध्दी हवी असते. त्यामूळे सी.डी., कॅसेट्स, मोबाईल यांच्या माध्यमातून नक्कल करण्याची प्रवृत्ती अधिक वाढत आहे. नवोदित कलाकारांनी संगीत ही एक साधना आहे, उपासना आहे हे विसरता कामा नये. आज झटपट प्रसिध्दी आणि भौतिकवादामूळे शास्त्रीय संगीताची वैशिष्टपूर्ण शैली मागे पडत चालली आहे आणि नूसती नक्कल राहीली आहे. आज तरूण गायक कलावंतावर अभिजात शास्त्रीय संगीताचे जतन करण्याची फार मोठी जबाबदारी आहे. त्यासाठी त्यांना जुन्या तज्ञ संगीत तज्ञांनकडून तालीम घेण्याची गरज आहे. अर्थात या सर्व गोष्टींसाठी संगीत तज्ञांनी सुध्दा सर्वोपरी सहकार्य करण्याची आवश्यकता आहे. गुरू–शिष्य दोघांनी मिळून अभिजात शास्त्रीय संगीताचे जतन, संगोपन, संवर्धन करणे आवश्यक आहे. पालकांकडूनही आपला पाल्य लगेच स्टेजवर कसा येईल, त्याला झटपट प्रसिध्दी, पैसा कसा मिळेल? याचाविचार न करता, त्यांच्या गायकीवर मेहनत घ्यावी. त्या दृष्टीने त्याची मानसिकता तयार करावी. त्यामूळेच त्याचे गायन / वादन हे अधिक प्रगल्भ, चिरकाळ टिकणारे व परिपूर्ण होईल आणि यामूळेच भारतीय अभिजात शास्त्रीय संगीताचे संरक्षण आणि संगोपन होईल. हा अनमोल ठेवा जपणे हे आजच्या तरूण पीढीचे आद्य कर्तव्य आहे. आज भारतीय शास्त्रीय संगीतातील गीत, वाद्य व नृत्य यात अमुलाग्र बदल होत आहे. नवनविन गीतांबरोबर नवनविन नृत्यप्रकार व वाद्यप्रकार निर्माण होत आहे. आज संगीत उपचार पध्दतीमध्ये रूपांतरीत होत आहे. संगीतातील संशोधनामूळे भारतीय शास्त्रीय संगीताचे नवनवे रूप समोर येत आहे.

संदर्भ सूची

1. भारतीय संगीत एक ऐतिहासिक विश्लेषण – डॉ. स्वतंत्र शर्मा
2. भारतीय संगीत शिक्षण प्रणाली एवं उसका वर्तमान स्तर – डॉ. मधुबाला सक्सेना
3. योग आणि संगीत – सौ. मांजिरी गोखले
4. भारतीय संगीत में वैज्ञानिक उपकरणों का प्रयोग – अनिता गौतम
5. आधुनिक समय में भारतीय शास्त्रीय संगीत – डॉ. जया शर्मा
6. संगीत शिक्षण के विविध आयाम – डॉ. कुमार ऋशितोश

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

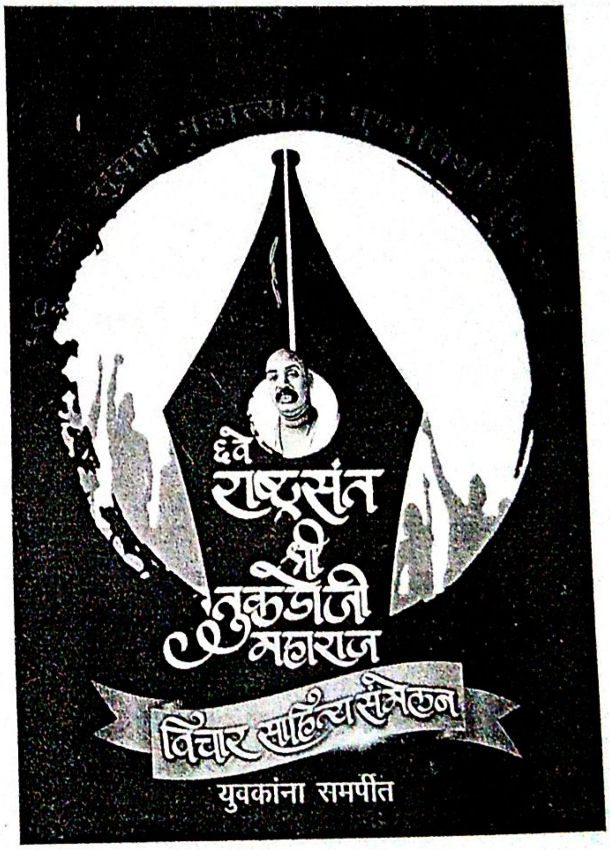

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018
ISSN 2277 - 5730
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - IV October - December - 2018

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
१५	राष्ट्र उभारणीसाठी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची एक चळवळ **प्रा. डॉ. दीपक चौरपगार**	६२-६४
१६	वंदनीय राष्ट्रसंताच्या स्वप्नातील भारताची जडण घडण **डॉ. सुपर्णा मुरकुटे**	६५-६७
१७	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार **प्रा. डॉ. ममता इंगोले**	६८-७७
१८	राष्ट्रसंतांचे स्त्रि सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार **सह. प्रा. सौ. सी. एम. खंडारे**	७८-८०
१९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे साहित्य एक विचार **प्रा. सचिन सुरेशराव बंडगर**	८१-८३
२०	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सांगितीक दृष्टीकोन **सहा. प्रा. सुशील अ. वावरकर**	८४-८६
२१	राष्ट्रसंताचे ग्राम सुधारणा विषयक विचार **डॉ. अनिता जानराव चव्हाण**	८७-८९
२२	वैचारिक मूल्यांची सामाजिक वाङमयीन चिकित्सा : एक शोध **डॉ. अनिलकुमार ब. दडमल**	९०-९३
२३	वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या कार्यात संगीताची भूमिका **प्रा. सुधाकर बंडू मनवर**	९४-९६
२४	वंदनीय राष्ट्रसंताच्या स्वप्नातील भारताची जडणघडण **प्रा. डॉ. प्रमोद डी. वैद्य** **प्रा. डॉ. अर्चना ना. गवई**	९७-१०१
२५	राष्ट्रयंतसख्स वैज्ञानिक दृष्टिकोन **डॉ. सुनिता सुभाष बाभुळकर**	१०२-१०६
२६	राष्ट्रसंतांच्या भजनावली आणि कीर्तनातून संगीताद्वारे समाजप्रबोधनाचा सांस्कृतिक वारसा **प्रा. विजय राधाकृष्ण आळशी**	१०७-११०
२७	राष्ट्रसंताचे स्त्री विषयक विचार **डॉ. विजयसिंग किसनराव पवार**	१११-११२

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

२०. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सांगितीक दृष्टीकोन

सहा. प्रा. सुशील अ. बावस्कर
संगीत विभाग, श्री गणेश कला महाविद्यालय, कुंभारी ता. जि. अकोला.

वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज हे विसाव्या शतकातील हरहुन्नरी, अदभुत असे कर्मयोगी होते. त्यांनी आपल्या असामान्य कार्यकर्तृत्वाने जनसामान्यांमध्ये एक आगळे वेगळे स्थान निर्माण केले. वं. महाराज केवळ ईश्वरोपासना करणारे संत नव्हते तर त्यांनी बुरसटलेल्या समाजाला जागृत करण्यासाठी भक्तीपर रचनांची निर्मीती केली. राष्ट्रसंतांना ईश्वराचे दर्शन समाजातील रंजल्या गांजलेल्या प्रत्येक मानवामध्ये झाला त्यामुळे त्यांनी आपल्या साहित्याच्या,भजनांच्या माध्यमातून समाजातील अनेक प्रकारच्या विकृत रूढी परंपरा, जातीयवाद, उचनिचपणा दुर करण्याचा आजीवन प्रयत्न केला. आपल्या देशामध्ये अनेक धर्माचे लोक एकत्र राहतात. विविधतेतून एकता हा आपल्या देशाचा महत्वाचा गुणधर्म संपुर्ण जगामध्ये प्रसिध्द आहे. परंतु धर्मथोतांडी लोक जाती धर्माच्या नावाने भांडणे लावून त्यांचा राजकीय फायदा घेण्याचा प्रयत्न करतात त्यांना उददेशुन राष्ट्रसंत म्हणतात की,

" का छळता दुसऱ्या धर्मा ? का यांत मिळे प्रभु प्रेमा ! "

वं. तुकडोजी महाराज यांचा साहीत्यासोबतच संगीत क्षेत्राशिही अत्यंत घनिष्ठ असा संबंध होता त्यांनी आपल्या अंगी असलेल्या गुणांचा समाज प्रबोधना करिता उपयोग केला वं. महाराज आपल्या भजनांमधुन सांगतात की

" एक तरी अंगी असू दे अंगी कला, नाही तर काय फुका जन्मला !! "

वं. तुकडोजी महाराज कोणाकडेही शास्त्रीय संगीत शिकायला गेले नाही तरी काही संगीत विद्वान मंडळींच्या सहवासात राष्ट्रसंतांनी संगीत आत्मसात केले आणी ते वृध्दींगत करून त्याचा समाज प्रबोधनासाठी उपयोग केला. महाराज हे शिघ्र कवी होते तसेच प्रयोगशिल व्यक्तीमत्वाचे धनी होते त्यांचा स्वभाव अत्यंत मनमीळावू होता. त्यांनी अनेक गुणी कलाकार मंडळींना सामाजीक कार्याशी जोडले. श्री माहुलकर गुरूजी सारख्या गुणी संगीत विशारद सदगृहस्थास त्यांनी आपल्या गुरूदेव विद्यालयामध्ये संगीत शिक्षक म्हणून सामावून घेतले त्यामुळे त्यांचा सहवास वं. महाराजांना अधीक प्रमाणात लाभला. सामुदायीक प्रार्थना, भजने इ.च्या कार्यक्रमांच्या बैठकीमधुन वं. राष्ट्रसंतांनी हळूहळू शास्त्रीय संगीत सुध्दा आत्मसात केले.

शेदोळा येथील ग्वाल्हेर घराण्यांचे अभ्यासक पं. मांडवगळे यांच्या कडे तर वं. महाराज नेहमीच जायचे तराणा हा विक प्रकार राष्ट्रसंतांना खुप आवडायचा. त्यामुळे पं. जी कडून ते वारंवार तराणा एकायचे अनेक रागांचे बंदीशे राष्ट्रसंतांनी पं. मांडवगळे यांच्याकडून ऐकल्या व आत्मसात केल्या. मुंबईचे प्रसिध्द तबलावादक श्री मुरली महाराज हे सुध्दा अनेकदा वं. महाराजांच्या भजनांच्या कार्यक्रमांमध्ये

साथसंगत करायचे ते तबला विषयाचे तज्ञ होते. त्यांचाही सहवास लाभल्यामुळे अनेक तालांबददल राष्ट्रसंतांना माहीती जानून घेता आली. त्यांचा अभ्यास करता आल व त्याचा आपल्या भजनांमध्ये योग्य उपयोग करता आला.

तुकडोजी महाराजांनी आपल्या भजनांमध्ये अनेक रागांचा उपयोग केलेला आहे. जसे – राग बिहाग, भूपाली, पहाडी, भैरवी, सोरठ, मांड, आसावरी, झिंझोटी, भैरव, खमाज, पिलू, काफी इत्यादी रागांचा अतिशय योग्य पध्दतीने महाराजांनी आपल्या भजनांमध्ये उपयोग केला आहे. अनेक भजनांच्या कार्यक्रमामध्ये ते आलापी करायचे ताना घ्यायचे. राग काफी तर त्यांचा अतिशय आवडीचा राग होता. यावर आधारीत

" बेर भाई प्रभु क्यो नही आये !! " हे भजन राष्ट्रसंतांने अनेकदा भजनांच्या कार्यक्रमातून सादर करायचे. एखादया मुरब्बी गायकाप्रमाणे राग विस्तार करून आलाप तानायुक्त गायकी करून उपस्थित श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध करायचे. त्यांच्या भजनाच्या कार्यक्रमाची सुरूवात " मंगलमय नाम तुझे सतत गाऊ दे " या यमन रागातील भजनाने तर शेवट " बनारहे दरबार हरदम " हया भैरवीने व्हायचा. हा प्रघातच जणू महाराजाने पाडला होता.

अशा प्रकारे अनेक रागात महाराजांनी अनेक भजने रचली व गाऊन अमर केलीत. त्यांनी आपल्या भजनांसाठी केवळ शास्त्रीय रागांचाच उपयोग केला नाही तर अनेक उपशास्त्रीय गीतप्रकारांवर देखील रचना केल्यात जसे ठुमरी, दादरा,धृपद,गझल आणि चित्रपट गीतांच्या चालीवर देखील अनेक रचना केल्या आहेत व त्या पुस्तकरूपी जतन करून ठेवल्या आहेत.

वं. राष्ट्रसंतांनी आपल्या संपुर्ण जीवनामध्ये समाजप्रबोधनाचे जणु व्रत अंगीकारले होते. या कार्यात त्यांनी संगीताचा प्रभावीपणे विचारपुर्वक व चतुराईने उपयोग केला आहे आपल्या संगीत कलेल्या माध्यमातून त्यांनी विश्वबंधुत्व, विश्वधर्म, विश्वसंस्कृती, विश्वसाहीत्य, संगीतकला आणि विश्वमानवतेचा संदेश देणाऱ्या खंजरी भजन शैलीचा स्वतंत्रपणे विकास केला वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी साहीत्य संगीत कला हे ज्ञान भंडाराचे चालते बोलते जणू विद्यापीठच होते. वं. महाराजांनी खेडयापाडयातून जागोजागी भजन – भाषणांचे हजारो कार्यक्रम केले तसेच विदेशामध्येही, थायलंड, जपाण, ब्रम्हदेश इ. देशांमध्ये त्यांचे कार्यक्रम झाले राष्ट्रपती भवनातही खंजरी भजनाने राजकीय नेत्यांची महाराजांनी मने जींकली. भारताचे प्रथम राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनी वं. राष्ट्रसंताच्या प्रेरणादायी कार्याने प्रभावीत होऊन " राष्ट्रसंत " ही पदवी वं. महाराजांना बहाल केली. वं. महाराजांनी मुंबई, दिल्ली, नागपूर, औरंगाबाद, भोपाळ, त्रिवेंद्रम (केरळ) आदी आकाशवानी केंद्रावर आपल्या बहारदार आवाजात गायन करून खंजेरी भजनाच्या माध्यमातून भारतीय समाजाला प्रबोधन केले आजही संपुर्ण भारतात, गावोगावी राष्ट्रसंतांनी स्थापन केलेल्या गुरूदेव सेवा मंडळाच्या अनेक शाखा आहेत. लाखो कार्यकर्ते आजही वं. राष्ट्रसंताच्या विचारप्रणालीतून गावा गावामधून कार्य करीत आहे. खंजरी भजनाच्या मोठया उत्साहाने स्पर्धा गावातील गुरूदेव सेवा भजनी मंडळ घेत आहेत. या स्पर्धा तीन गटात होतात 1) पुरूष भजनी मंडळ 2) महीला भजनी मंडळ 3) बाल भजनी मंडळ

एचएमव्ही कंपनीने राष्ट्रसंताच्या भजनांच्या ध्वनीमुद्रीका करून ठेवल्यामुळे आजही आपण वैशिष्टये पुर्ण असलेल्या वं. राष्ट्रसंतांच्या बहारदार आवाजातील अनेक भजने ऐकू शकतो.

समारोप

वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज माता सरस्वतीच्या मंदिरातील जणू एक श्रेष्ठ उपासक होते. अल्प शिक्षीत असूनही त्यांनी केलेले काम, विपुल ग्रंथ रचना, साहित्य, भजने गौरव पुर्ण आहेत. ग्रामोन्नती कडून राष्ट्रोन्नतीकडे, राष्ट्रोन्नती कडून विश्वोन्नतीकडे आणि विश्वोन्नतीकडून विश्वशांतीकडे जाण्याचा मार्ग राष्ट्रसंतांच्या साहीत्यातून, खंजरी भजनातून आणि सांगीतीक दृष्टीकोनातून प्रशस्त झाल्याचे स्पष्ट दिसून येते.

संदर्भ ग्रंथ सुची

1. राष्ट्रसंत तुकडोजी जीवन व कार्य – सुभाष सावरकर
2. अनुभव प्रकाश भाग एक – वं. राष्ट्रसंत रचीत भजनावली
3. ग्रामगीता
4. ध्यानदिप भजनावली – तुकडोजी
5. राष्ट्रीय भजनावली – राष्ट्रसंत
6. राष्टसंत तुकडोजी महाराज गौरव ग्रंथ

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
Marathi / Hindi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - IV October - December - 2018

MARATHI / HINDI

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dirt), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२३	प्राचीन खानदेशकालीन शिलालेख /कोरीव लेखांचे ऐतिहासिक महत्त्व : एक अभ्यास **डॉ. एच. आर. चौधरी** **प्रा. एच. बी. शरतापे**	११२-११५
२४	भारतीय संगीत **प्रोफेसर सुशिल वावरकर**	११६-१२३
२५	कारगिल युध्दानंतर वाजपेयी व क्लिंटन यांच्या भेटीतील फलित **डॉ. सुवर्णा भाऊसाहेब पाटील**	१२४-१२७
२६	मिरीकर घराण्याचा इतिहास **डॉ. अर्चना टाक**	१२८-१३१

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

२४. भारतीय संगीत

प्रोफेसर सुशिल वावरकर
संगित विभाग, श्री गणेश आर्ट महाविद्यालय, शिवनी-कुंभारी, जि. अकोला.

गोषवारा

संगीत ही मानवी आनंदांची भावना व्यक्त करण्याचा एक माध्यम आहे. संगीत विद्वानांच्या मते, संगीत स्वर (नोट्स), पडा (मजकूर) आणि लया (ताला) यांचे मिश्रण आहे. इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकमध्ये स्वर आणि त्या प्राथमिक घटक आहेत, परंतु पडाची भूमिका स्ट्रोक्स किंवा बोल्सने बदलली आहे. भारतीय संगीत मध्ये वाद्य वाद्य एक महत्वाचे स्थान आहे. भारतात वाद्य वाद्य वाजविण्याची कला परंपरागतपणे पिढीपासून पिढीपर्यंत, आदिम अवस्थेपासून ते आधुनिक काळापर्यंत चालविली गेली आहे. संगीत हे एक कलात्मक कला आहे, जे स्वतःच सर्जनशील आहे, आणि स्थिर असू शकत नाही, म्हणून हळूहळू विकास आणि प्रयोगांनी आधुनिक पिढीला नेहमीच नवीन कल्पना दिल्या आहेत. विज्ञानाच्या आधुनिक युगात, गोष्टी सतत चालू असतात आणि प्रयोग प्रक्रियेचे अनुसरण करून बदलत असतात. तथापि, आमचे पारंपारिक वाद्य संगीत संगीतांच्या उच्चतम परंपरागत स्वरूपावर आधारित असले तरी हजारो वर्षांपूर्वी संकल्पित केलेले हे सर्वात जुने प्रकारचे संगीत आहे, प्रयोगामुळे विविध टप्प्यांमध्ये बदल घडून आले आहेत. भारतीय वाद्य संगीतात प्रयोगात्मक हायलाइट करणे या अभ्यासाचा मुख्य उद्देश आहे. निश्चितच, आमच्या विद्वानांनी वोकल संगीत मान्य केले आहे, त्या वेळी, इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकमधील प्रयोगाच्या सापेक्ष महत्त्वचे विश्लेषण करणे आवश्यक आहे. परिपूर्णता प्राप्त करण्यासाठी कला म्हणून संगीत तयार केले जाते. प्राचीन काळापासून आधुनिक युगापर्यंत, महान वाद्य यंत्रांनी प्रयोगाद्वारे संगीत इस्ट्रुमेंटल म्युझिकमध्ये महत्त्वपूर्ण निरीक्षणे तयार केली आणि स्वीकारली. अशा प्रकारे, प्रयोगाचा व्याप्ती खूपच मोठा झाला.

तथापि, सध्या समकालीन प्रख्यात संगीतकारांनी प्रयोगावरील प्रचंड फोकस केले आहे, परंतु त्यास सर्व घटकांमुळे समाविष्ट करणे शक्य नव्हते परंतु हेतू-हा विषय विषयावर हायलाइट करणे हा आहे हिंदुस्तानी शास्त्रीय वाद्यसंगीत संगीताचे कार्यप्रदर्शन करण्यासाठी मर्यादित करुन आपल्या वाद्यसंगीतमधील आधुनिक प्रयोगांवर लक्ष केंद्रित करणे. या थीसिसमध्ये बनवलेले काम पाच अध्यायांमध्ये विभागले गेले आहे.

परिचय

थीसिसचा पहिला अध्याय भारतीय संगीत परिचय, त्याचे विविध रूप आणि संगीत उपकरणांचा उगम यावर चर्चा आणि लिहिण्यात आला आहे. वाद्य वाद्य यंत्राद्वारे वाद्य संगीत दर्शविण्याचे मुख्य स्त्रोत असल्याने भारतीय संगीत उत्क्रांती आणि अभ्यासाचा एक भाग म्हणून संगीत वाद्य निर्मितीचे उद्दीष्ट करणे आवश्यक आहे. यात खालील मुद्द्यांचा समावेश आहे:

1. भारतीय संगीत
2. भारतीय संगीत आणि त्याचे विविध प्रकारचे उत्क्रांती
3. संगीत उपकरणांची उत्पत्ती

इंडियन इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकची यात्रा

इतिहासाच्या प्रारंभापासून, मानवजातीने प्रगती व सभ्यतेच्या मार्गावर आपला प्रवास सुरु केल्यापासूनच, मानवी मनासाठी संगीत नेहमीच एक विशेष आकर्षण होते. अशा प्रकारे, थिसिसचा दुसरा अध्याय भारतीय वाद्य संगीतात आयोजित ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आणि विकास दर्शवितो. प्रख्यात डीन व विभागाचे प्रमुख प्रा. अनुपम महाजन यांनी सुचवलेल्या 'जर्नी ऑफ इंस्ट्रुमेंटल म्युझिक' चा अध्याय खरोखरच प्रभावी आहे. यात खालील मुद्द्यांचा समावेश आहे:

इंडियन इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकचे मूळ

भारतीय वाद्य संगीताचे इतिहास आणि विकास यात:

ओ प्राचीन वेळ ओ मध्यकालीन वेळ ओ वर्तमान वेळ

इंडियन म्युझिकल इंस्ट्रूमेंट्सचा संक्षिप्त अभ्यास

धडा 3 मध्ये वाद्य वाचनाचा संक्षिप्त अभ्यास आणि वर्गीकरण समाविष्ट आहे. तथापि, बर्याच संगीतकारांनी वेळोवेळी आमच्या वाद्य वाद्यांचा उत्कृष्ट वर्गीकरण केला आहे, तरीही, भरत मुनी यांनी दिलेला वर्गीकरण हा टाटा वड्या, सुशीरा वाडिया, अवनढा वड्या आणि घाना वड्या यांच्याशी संबंधित आहे. समजून घेण्यासाठी सोयीसाठी, वाद्य यंत्रे स्ट्रिंग इंस्ट्रूमेंट्स, विंड इंस्ट्रूमेंट्स आणि पर्क्यूशन इंस्ट्रूमेंट्स म्हणून वर्गीकृत आहेत. तसेच, काही सुप्रसिद्ध उपकरणे सादर करण्यासाठी थोडक्यात अभ्यास केल्यानुसार वरील वर्गीकरणानुसार दिले जाते. अभ्यासाच्या आधारे, असे दिसून आले आहे की डिजिटल किंवा इलेक्ट्रॉनिक साधनांनी इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकमध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. अशा प्रकारे वर्गीकरणात नवीन श्रेणीचे डिजिटल किंवा इलेक्ट्रॉनिक उपकरण जोडले जाऊ शकतात. यात खालील मुद्द्यांचा समावेश आहे:

भारतीय संगीत उपकरणांचे वर्गीकरण

प्रसिद्ध भारतीय संगीत उपकरणांचा परिचय

ओ पवन उपकरणे स्ट्रिंग साधने

ओ पर्क्यूशन इंस्ट्रूमेंट्स

इन्स्ट्रुमेंटल संगीत मध्ये प्रयोग

प्रयोगात्मक स्वरूपात इंडियन इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकमधील नवीन विकासांचा शोध घेण्याचा चौथा भाग संपूर्ण उद्देश आहे. संगीत ही एक कलात्मक कला आहे आणि या अभ्यासात इंस्ट्रुमेंटल म्युझिक अँड एक्सपेरिमेंटेशनचे

आंतर-संबंध विश्लेषण केले गेले आहेत आणि प्रयोगाचा प्रभाव नमूद केला आहे. सध्या समकालीन प्रख्यात संगीतकारांनी प्रयोगावरील जबरदस्त फोकस केले आहे, परंतु सर्व घटकांमुळे त्यास समाविष्ट करणे शक्य नव्हते परंतु आपल्या वाद्ययंत्रामधील आधुनिक प्रयोगांवर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी या विषयावर प्रकाश टाकणे हे उद्दीष्ट आहे. हिंदुस्थानी शास्त्रीय गुणधर्म आणि पैलू सादर करण्यासाठी मर्यादित करून संगीत इन्स्ट्रुमेंटल संगीत यात ऑर्केस्ट्रल म्युझिक आणि फ्यूजन म्युझिक सारख्या हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीताचे कार्यप्रदर्शन करण्यासाठी प्रयोग समाविष्ट आहे. उन्नीसवीं आणि विसाव्या शतकात, नवीन साधने प्रचलित आली; म्हणून उत्पादनाच्या पैलूचा भाग म्हणून काही नवीन साधनांचा परिचय देण्यासाठी प्रयत्न केले गेले आहेत. या अभ्यासात नवीन वाद्य वाद्य, उदयोन्मुख कलाकार आणि बँडची झलक समाविष्ट आहे. यात खालील मुद्द्यांचा समावेश आहे:

प्रयोग आणि इन्स्ट्रुमेंटल संगीत यांचे आंतर-संबंध

हिंदुस्तानी शास्त्रीय वाद्ययंत्र संगीत मध्ये प्रयोग

ओ दृष्टीकोन करणे

ओ उत्पादन गुण

ओ प्रयोगाचा प्रभाव

इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकच्या इतर बाबींमध्ये प्रयोगाचा प्रभाव:

पाचव्या अध्यायमध्ये इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकच्या इतर पैलूंवर प्रयोगाचा प्रभाव दिसून येतो जसे तांत्रिक दृष्टीकोन, वैज्ञानिक दृष्टीकोन आणि औद्योगिक दृष्टीकोन. यात खालील मुद्द्यांचा समावेश आहे:

तांत्रिक दृष्टीकोन

वैज्ञानिक दृष्टीकोन

औद्योगिक दृष्टीकोन

असे म्हटले जाते की जेव्हा विचार किंवा विचार मांडला जातो तेव्हा हे निष्कर्ष काढले जातात. हा अभ्यास हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीत संगीताच्या विविध पैलूंमध्ये प्रयोगाचा विषय विश्लेषित करण्याचा प्रयत्न आहे आणि विविध कलाकारांच्या दृश्यांद्वारे समर्थित आहे.

निष्कर्ष काढण्यासाठी, आपण असे म्हणू शकतो की हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीतमध्ये काही अद्वितीय वैशिष्ट्ये आहेत जे त्यास इतर संगीत परंपरांपासून परिभाषित करतात आणि वेगळे करतात. ते आहे नेहमी तिच्या गहन निरंतरता, प्राचीन सौंदर्य आणि विशिष्ट ओळख कायम राखली. मानवी भावनांच्या गहन पातळीला स्पर्श करण्याच्या आणि आकर्षकतेच्या उच्चतम अवस्थेकडे भावनांना वाढविण्याची आकर्षक गुणवत्ता आहे. खरं तर, अशा आकर्षक गुणांमुळेच, आमचे संगीतज्ञ नवीन कल्पना उत्पन्न करू शकतील आणि ते अधिक समृद्ध करण्यासाठी प्रयोग करू शकतील. परंतु या नवीन कल्पनांवर काम करणे ही एक आव्हानात्मक मार्ग आहे.

इंडियन इन्स्ट्रुमेंटल म्युझिकचे स्वतःचे मूलभूत तत्त्व म्हणजे त्या काळातील समकालीन कलाकारांच्या पूर्वीच्या प्रयोगांवर आधारित असतात. या क्रांतीमुळे भारतीय वाद्ययंत्रातील वेगवेगळया पैलूंमध्ये नवीन प्रयोगांना प्रोत्साहन मिळाले आहे. नवीन प्रयोगांमुळे नवनवीन विचारांचे नमुने, नवीन पध्दती, नवीन रचना आणि कार्य करण्याचे नवीन मार्ग शोधले जातात. हिंदुस्तानी क्लासिकल इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकच्या निर्मितीच्या घटनेत ऑर्केस्टेशन आणि फ्यूजन संगीत सादर करताना आणि नवीन साधनांचा शोध घेताना या पैलूंचा शोध कार्यामध्ये समावेश करण्यात आला आहे.

प्रयोगाविषयी, आपण असे म्हणू शकतो की प्रयोगासह नवीन फॉर्म तयार करण्याची आणि त्यास आवश्यक आहे कारण बदल ही एकमात्र गोष्ट आहे आणि ती निसर्ग नियम आहे. संगीत विद्वानांवर चर्चा करताना आणि मुलाखत घेताना, आम्हाला हे समजले आहे की निर्मिती किंवा प्रयोग करण्याचे कोणतेही अंत नाही. संगीत हे एक सर्जनशील कला असल्याने, या कलात्मक कलातील निर्मितीची शक्यता विश्वसनीय आहे आणि नवीन किंवा प्रयोग तयार करण्याची घटना ही या कलाची मूलभूत आवश्यकता आहे. प्रयोग करण्यासाठी, नवीन कल्पनांना यशस्वी प्रयोग म्हणून शक्य करण्यासाठी एक सर्जनशील मन आणि आपत्ती टाळण्याची गरज आहे. भारतीय पारंपारिक संगीत देखील हळूहळू एक आधुनिक देखावा घेण्यासाठी बदलली आहे. संगीतकारांनी केलेल्या प्रयोगात्मक परीणाम, उत्पादन पैलू आणि इतर पैलू उदा. तांत्रिक दृष्टीकोन, वैज्ञानिक दृष्टीकोन आणि औद्योगिक दृष्टीकोनातून वेळोवेळी केलेल्या प्रयोगामुळे आम्ही बर्याच बदलांचा संदर्भ पाहू शकतो. प्रयोगाचा व्याप्ती जाणून घेण्यासाठी अभ्यासाने विविध विद्वानांनी आधुनिक कलमांमधील विषयाबद्दल व्यक्त केलेले मत दिले आहेत विश्लेषणात्मक क्षमता. सर्वसाधारणपणे, प्रयोगाने आपल्या संगीताची स्थापना केली पाहिजे आणि प्रणालीच्या बाजूने राहील. संगीत क्षेत्रात वाढ आणि विकासासाठी कलाकारावर विश्वास असणे आवश्यक आहे. प्रयोग चांगले आहे आणि वाद्यसंगीत संगीत वाढण्याची मूलभूत आवश्यकता आहे.

आमचे विद्वान, ऑर्केस्ट्रेशन आणि फ्यूजन संगीत स्वरूपात प्रयोग करीत आहेत आणि कार्यप्रदर्शन म्हणून नवीन ट्रेंडला प्रोत्साहन देत आहेत. यात शंका नाही की, आधुनिक पिढीच्या गरजेनुसार हे प्रयोग विकास आणि विकासासाठी आवश्यक आहेत. सर्व संगीत प्रेमी तसेच विद्वान देखील ऑर्केस्ट्रेशनची प्रशंसा करतात. इंडियन इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकच्या वैभवसह ऑर्केस्ट्रेशन, फ्यूजन संगीत आणि थीम आधारित सहयोग सादर करण्यासाठी वर्तमान पद्धतीने निर्णय घेईल. वाद्य संगीताच्या प्रगतीसाठी, पाश्चात्य सूरांचे अनुकरण करण्यासाठी, आमच्या वाद्य वाद्य वाद्यवृंदांच्या कटाक्षांवर टाकण्यात आले आणि हिंदुस्तानी शास्त्रीय वाद्यसंगीत संगीताच्या आमच्या जुन्या परंपरेवर याचा मोठा प्रभाव पडला. काही प्रकरणांमध्ये, अवलंब आणि सुधारण्यासाठी प्रयत्न केले जातात; पाश्चात्य संगीत भारतीय थीमवर; आणि इतर प्रकरणांमध्ये लोकांच्या बदलत्या मूडशी जुळवून प्राचीन शास्त्रीय संगीत सुधारण्याचे प्रयत्न आहेत; अद्याप इतर प्रकरणांमध्ये, पूर्णपणे नवीन अस्पष्टता विकसित करण्यासाठी काही नवीन

फॉर्म विकसित करण्याचा प्रयत्न आहे. संगीत, संवर्धन, त्याची लोकप्रियता, तिची मौलिकता किंवा त्याचे अपुरेपणा यांमधील चांगल्या मानकांच्या प्रचारासाठी हे प्रवृत्ती अधिक अनुकूल आहेत. परंतु, भारतीय शास्त्रीय संगीतातील जुन्या घराण परंपरेतून आज आपण एक मोठा बदल पाहत आहोत हे तथ्य नाकारता येत नाही. या क्षेत्रात भूतकाळात पराभूत झालेल्या उच्च क्षमतेच्या तुलनेत, आज आपल्याला हे समजण्यास धक्का बसला आहे की उच्च मानकांचे संरक्षण करण्यासाठी इच्छुक असलेल्या परंपरा वेगाने क्षीण होत चालल्या आहेत आणि त्याऐवजी नवीन ट्रेंड हळूहळू आणि गुप्तपणे बनत आहेत आमच्या संगीत च्या क्षेत्रात प्रवेश करणे. या नवीन प्रवृत्तींचा मुख्यतः काही इतर महत्त्वाच्या घटकांवर परिणाम होऊ शकतो. पहिला आणि सर्वात महत्त्वाचा घटक हा पश्चिमी पिढीच्या प्रभावांचा वाढणारा प्रभाव आहे जो आपल्या तरुण पिढीच्या कलाकारांद्वारे आयात केला जात आहे, जो बर्याचदा पाश्चात्य देशांना भेट देत असतात आणि संगीत ऐकण्याचा प्रयत्न करतात. सुसंवाद सह. त्याचबरोबर, आपल्या बर्याच बरीच पाश्चात्य कलाकार आमच्या देशात येतात आणि त्यांच्या सद्भावनांचे निमंत्रण सोडतात जे जमिनीवर सखोल पाऊल उचलतात.

प्रयोगात्मक संगीत उत्पादनाच्या पैलूमध्ये प्रयोगाने देखील योगदान दिले आहे. संगीत अशा भाषेत संगीत बोलतात जे संगीत प्रेमींना समजते. वाद्य संगीत वाजवी जोड घालते आणि ते अधिक प्रभावी बनवतात आणि एक वेगळा आनंद देतात जो कमकुवत नसतो. मध्ययुगीन काळात फारसी, अरबी किंवा मध्य आशियाई वंशाच्या वाद्य वाद्ययंत्रांची संख्याही आढळली होती किंवा त्यामध्ये लोकप्रिय होते, जे काही काळापासून, साधनांच्या स्वरूपात व बनविण्याच्या प्रयोगास कारणीभूत ठरले. प्रयोग करण्याची प्रवृत्ती, नवकल्पना आणि सर्जनशीलता यांची भावना आहे ज्यास आपण सितार, तबला, आणि तनपुरा इत्यादींचा शोध लावू शकतो. 1 9व्या शतकात वयोवृद्ध वीणाला पुनरुत्थान झाला आणि त्याची जागा हळूहळू सीतारने वापरली. भारतीय संगीत व साधने, विशेषकर वीणा (स्ट्रिंग) कुटुंबातील, अफगाण रबबने खेळायला तसेच स्वत: च्या वाद्य यंत्रनावर प्रभाव पाडला. अफगाण रबबवर देशी साधनांचा एक फायदा म्हणजे प्रतिध्वनी कायम ठेवण्याची तारण्याची क्षमता, ज्याने स्ट्रिंगवर स्लाइड करण्याची परवानगी दिली आहे, आधीपासूनच भारतीय संगीतासाठी वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. हळूहळू वाद्य यंत्रांनी एकमेकांना प्रभावित करण्यास सुरवात केली, जसे सुर-श्रृंगार, ज्याने तानसेनी रबाबच्या त्वचेच्या ड्रमला लाकूड, त्याचे धातूचे धातू असलेले धातू आणि धातूच्या रेशीम तार्यांचा जागी बदल केला. विशिष्ट भारतीय संगीत वैशिष्ट्ये लागू करण्याची परवानगी. नंतर सहानुभूतीपूर्ण स्ट्रिंग जोडण्यात आल्या ज्याने वाद्य यंत्राच्या ध्वनी गुणवत्तेची भर घातली. मेट्रो फिंगरबोर्ड आणि स्ट्रिंग या तीन बदलांमध्ये, आणि सहानुभूती तार्यांचा समावेश प्रारंभिक सरोदच्या विकासावर मोठा प्रभाव होता. एक

विरोधाभासी दावा असा आहे की सरोद आणि रबाब यांचे मूळ उत्तर भारतात होते. दक्षिणी भारत, विशेषतः तमिळनाडु, केरळ आणि कर्नाटक राज्यांमध्ये अशाच रबब शैलीच्या साधनांचा शोधदेखील आढळतो, जिथे ते स्वराट

म्हणून ओळखले जाते. उत्तर भारतातील लोकप्रिय वाद्य रबब लोक लाकडी बोटबोर्ड होते आणि तिचे रेशम रेशीम, कापूस किंवा आंबट होते. लाकडी पिक सह खेळला. इतिहासात, शारदीय वीणालाही संदर्भ दिला जातो ज्यावरून सरोद हे नाव प्राप्त झाले असावे. त्याच प्रकारे पाखवाजने अतिशय ताकदवान तांब्ला यांना मार्ग दाखवला. हार्मोनियम हा एक परदेशी वाद्य आहे, त्याने केवळ भारतीय स्वरूपातच नव्हे तर शास्त्रीय संगीतांच्या गटातही विरघळली आहे. बंसुरी नावाचे मूळ बांस म्हणजे बांस म्हणजे बांस होय. मूळ स्वरूपात लोक वाद्य म्हणून वापरलेले आणि नृत्य (कधीकधी अर्ध-धार्मिक) बांसुरीला आधुनिक संदर्भात बासरी म्हणून ओळखले जाते. या शतकात अलीकडेच शास्त्रीय भारतीय संगीतामध्ये वापरली गेली आहे जेथे तिब्ला (भारतीय हस्त ड्रम) आणि तंबोर एक टोनल ड्रोन प्रदान करते. भारतीय सेलो आणि त्याच्या पूर्ववर्ती बांधणार्या अद्भुत व्हायोलिन बांधकाम व्यावसायिक एडवर्ड व्हान टोंगेरेन यांनी प्रचंड नोकरी केली. एडुआर्ड व्हॅन टोंगेरेन आणि सास्किया राव यांच्यातील सहकार्याने या साधनाची संकल्पना मागे घेणारी चालक शक्ती होती. त्याचप्रमाणे मोहन वीणा, शंकर वीणा, झितार, हंस वीणा आणि ई-सितार यांसारख्या नवीन साधनांचा उदय झाल्याने आश्चर्यकारक प्रयोगांची शक्यता वाढली आहे. भारतीय सेलो आणि त्याच्या पूर्ववर्ती बांधणार्या अद्भुत व्हायोलिन बांधकाम व्यावसायिक एडवर्ड व्हान टोंगेरेन यांनी प्रचंड नोकरी केली. एडुआर्ड व्हॅन टोंगेरेन आणि सास्किया राव यांच्यातील सहकार्याने या साधनाची संकल्पना मागे घेणारी चालक शक्ती होती. म्हणून आम्ही मूळ शब्दांशिवाय, वाद्ययंत्राचा रूपांतर आणि प्रयोग या शब्दांपासून लपवून ठेवू शकतो.

हिंदुस्तानी शास्त्रीय वाद्ययंत्र संगीताने देखील आपल्या क्षितिजाचा विस्तार केला पाहिजे आणि तांत्रिक विकासाच्या परिणामासह वेगदाज राहण्यासाठी नवीन फॉर्म सादर केले पाहिजेत. भारतीय संगीत भारतीय जीवनात एक व्यापक प्रभाव आहे. हे बालमृत्यू, धार्मिक संस्कार आणि ऋतू उत्सवांमधून भारतीय जीवनातील मोठ्या आणि लहान प्रसंगांमध्ये प्रसारित होते. मूलतः, संगीत सर्व विकास लिहून ठेवण्यात आले नव्हते. त्यांचे पारंपारिक सत्यता टिकवून ठेवण्यासाठी, त्यांना शिक्षकांकडून विद्यार्थ्यांकडून - गुरु-शिशु परंपरा देण्यात आली. पूर्वी, गुरुकुल आश्रमची एक प्रणाली होती जिथे शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना योग्य ते ज्ञान दिले. गुरु-शिष्य पारंपरा किंवा इतर शब्दात आपण असे म्हणू शकतो हाऊस ट्रेडिशन हा भारतातील सर्वात जुन्या परंपरांपैकी एक होता. या परंपरेतील मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे मौखिक-प्रशिक्षण ज्यामध्ये कलाकाराने गुरु किंवा गुरुद्वारा वैयक्तिकरित्या काळजीपूर्वक सज्ज केले आणि त्याच्या गुरुद्वारा सखोल वैयक्तिक प्रशिक्षण घेतल्यामुळे त्याने देखील आपली प्रतिष्ठा प्राप्त केली. गुरूच्या संदर्भातील पुस्तके किंवा अनुसरण्याचे कोणतेही नियतकालिक नव्हते. तथापि, प्रत्येक शिक्षकाने स्वतःला निर्देश देण्याची स्वतःची वैयक्तिक पद्धत होती. त्याने सर्व संभाव्यतेत, तीच प्रक्रिया केली ज्याद्वारे त्याला स्वतः शिकवले गेले. अशा प्रकारे पिढीपासून पिढीपर्यंत शिकवण्याच्या आणि शिकण्याच्या पद्धतीमध्ये निरंतर निरंतरता राखली गेली. ध्वनीचे संरक्षण व पुनरुत्पादन शक्य आहे आणि त्यामुळे कोणत्याही संगीत वाद्य कोणत्याही वेळा पुनरावृत्ती करता येते. पुनरावृत्तीची शक्यता विश्लेषणासाठी चांगली संधी देते परंतु गंभीर धोकांपासून मुक्त नाही. ऐकणे कमी

जागृत करणे आणि पुन्हा पुन्हा ऐकणे हे उत्तरदायी आहे. खरोखर मोठ्या प्रमाणावर संरक्षणाची किंमत किती आहे हेदेखील अजिबात संचयित केलेले नाही. म्हणूनच संरक्षणामध्ये योग्य भेदभाव आणि शिक्षणात प्रतिबंधित वापर अत्यंत आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे, आणखी एक घटक ज्याने लहान प्रमाणात मोजमाप केला नाही, आमच्या संगीतमध्ये नवीन ट्रेंड सादर करणे हा प्रसारनाचा विकास आहे. जेव्हा एआयआर अस्तित्वात आले आणि प्रसार करणे आपल्या देशात एक कार्य प्रणाली बनले, शास्त्रीय संगीत सादर करणे आणि उपचारांमध्ये जवळजवळ एक क्रांतिकारक बदल झाला. रेडिओ, टेलिव्हिजन, मीडिया विकास, संगणक तंत्रज्ञानाची प्रगती, संगीत संगीताच्या वेळेच्या सन्मानित पद्धतींच्या विरूद्ध एक नवीन तंत्रज्ञानाची उकल झाली आहे. नवीन डिजिटल वाद्य वाद्ययंत्रांच्या आविष्काराने प्रयोगात्मकतेचा विस्तार वाढविला आहे.

शास्त्रीय दृष्टीक्षेपात प्रयोगाच्या संदर्भात संगीत उपचार हा एक नवीन प्रकारचा दृष्टिकोन आहे ज्यामध्ये मुले आणि प्रौढांना मदत करणे, ज्यांना समस्याग्रस्त वागणूक आहे, सामाजिक, भावनिक, मानसिक आणि शैक्षणिक बाबींमध्ये प्रभावी समायोजन करण्यासाठी जेथे मेंदू प्रभावी भूमिका बजावते. विशेषत: विशिष्ट रगांच्या नियमित प्रदर्शनाद्वारे बर्याच असंतुलनांना देखील सेट केले जाऊ शकते विशिष्ट टिपांवर जोर. विचार आणि भावनांमध्ये रुपांतर करण्यापूर्वी संगीत थेरपी मनुष्यांवर कार्य करते. परिणाम अनेक यशस्वी उपचारांद्वारे वैज्ञानिकदृष्ट्या सिद्ध केले जातात. संगीत चिकित्सा हे पूरक औषध आहे, काही प्रसंगी ते वैकल्पिक औषध म्हणून कार्य करते. उपचारांसाठी फक्त एक दोष म्हणजे संगीत थेरपी परिकल्पनांवर आधारित आहे. त्यामुळे कार्य करण्यासाठी बराच वेळ लागू शकतो आणि अपयशाच्या बाबतीत रुग्णाला हानी पोहोचवू शकते.

कालांतराने, सामाजिक-आर्थिक भेदभावने वाद्य संगीतांवर तणावपूर्ण प्रभाव पाडला आहे. अशा अनेक प्रकरणे आहेत ज्यात कलाकार एक देशापासून दुस-या देशात गेले आहेत आणि स्वत: ला जागतिक कलाकार म्हणून स्थापित करण्यासाठी कठोर परिश्रम घेत आहेत. प्रयोगाच्या मदतीने इतर संस्कृतींमधील संगीत आणि वाद्य वाद्ययंत्रांमधील एक संस्कृतीपासून दुसऱ्या संस्कृतीत रुपांतर म्हणून इतर देशांच्या प्रभावाने देखील ते ड्रॅग केले. एक गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे की चांगली कमाई आणि ख्यातीच्या शर्यतीत कलाकाराने कधीही आमच्या परंपरेकडे दुर्लक्ष केले पाहिजे आणि फाउंडेशन (बुनीयाड किंवा बेस) आणि भारतीय शास्त्रीय संगीत संगीताची मर्यादा याबद्दल विशेष काळजी घेतली पाहिजे. अशाप्रकारे, विचारशील निर्णयांसह प्रयोगांचे स्वागत केले जाईल की ते पैलू किंवा उत्पादन पैलू किंवा इतर कोणत्याही पैलू करत आहेत.

अंतिम परंतु किमान नाही, आम्ही म्हणू शकतो की विद्वानांनी प्रयोग केले आहे, ते चालू आहे आणि ते नेहमीच राहील ... म्हणून प्रयोगाचा भविष्य खरोखरच तेजस्वी आहे आणि भारतीय वाद्ययंत्राचा हा एक अनिवार्य भाग आहे. या वृद्ध परंपरेच्या पवित्रतेची शुद्धता आणि शुद्धता टिकवून ठेवताना आपण प्रामाणिकपणे प्रयोगाचे स्वागत केले पाहिजे आणि प्रत्येक कलाकाराने या परिपूर्ण ध्येयाच्या प्रतिसादाची जबाबदारी समजून घेणे आवश्यक आहे.

या कार्यासाठी, भारतातल्या क्षेत्रफळ आणि विविध कलाकारांच्या दृश्यांमधून माहिती गोळा केली गेली आहे. तसेच, अभ्यास विश्लेषित करण्याचा आणि निष्कर्ष काढण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. अशा प्रकारे, असे म्हटले जाऊ शकते की इंस्ट्रुमेंटल म्युझिकमधील विकास आणि नवीन प्रयोगांविषयी संगीत आणि संगीतशास्त्राच्या इतिहासातील भरभराटीचे अंतर भरण्यासाठी हे थीसिस एक सामान्य प्रयत्न आहे.

संदर्भ

1. 1. बोहलमन पी. ब. ब्लूमिंग्टन, 1 99 0 मध्ये आधुनिक जगात लोक संगीतांचा अभ्यास.
2. ब्रॉन्सन, बी. बी. अमेरिकन सोसायटीच्या 1 9 50 मधील ब्रिटिश अमेरिकन लोक ट्यून्स जर्नल मधील सुगंधित फरकांबद्दल काही निरीक्षणे
3. डेनिश लोककथा संग्रह -10000 melodies retr. 1 मार्च 2007
4. Elschekova हंगेरियन लोककथा एक पद्धत. लोककथा आणि लोक संगीत संग्रहवादी विरुद्ध 1 9 62.
5. गर्बर्स जे. इंटिग्रेशन व्हॉन बेडियन अंड प्रोग्रॅम मायर्सप्राचेन ए बिसिपेल वॉन ओपनम्युजिक, हम्ड्रम अंड रबेटो (डिस) बर्लिन 2004.
6. ह्युरॉन डी मॅपिंग युरोपियन लोककॉन्ग म्युजिकल फीचर्स ऑफ भौगोलिक लोकॅलिझेशन इन म्युझिकोलॉजी 12 9 99 -2000,169-183.